

SJETTIE BRUINS

M.J. GRANPRÉ MOLIÈRE ARCHITECTUUR EN STEDENBOUW ALS BEROEP EN ALS CULTURELE OPDRACHT IN DE 20STE EEUW

Groningen (Barkhuis) 2021, 232 pp., ill. in zwart-wit en kleur,
ISBN 9 789493 194083, € 29,95

Op 9 september 2020 promoveerde Sjetjie Bruins aan de Universiteit van Amsterdam op een proefschrift over M.J. Granpré Molière (1883-1972). Daarmee leek eindelijk een belangrijke lacune in de Nederlandse architectuurgeschiedenis te zijn gevuld. De reputatie van Molière is bijna mythisch te noemen. Velen spreken over hem, maar slechts weinigen kennen een bouwwerk of een tekst van zijn hand. Het enige werk dat altijd wordt genoemd is tuindorp Vreewijk. Het ontwerp van deze groene wijk is zeker opmerkelijk, vanwege de ruime opzet van het stratenplan, de oriëntatie van de tuinen en de woningplattegronden. Het uitwaaiierende stratenplan zou het meest opvallende kenmerk zijn van het plan voor de uitbreiding van de Linker Maasoever (1921). In *De Maasbode* werd gesproken over 'voren die door de stad worden getrokken'. Molière nam eenduidig afstand van de wijze waarop Berlage naar stedenbouw keek. Geen geknikte lijnen, maar juist wegen die de doorstroming van het gebied moesten bevorderen zonder dat de leefwereld binnen de wijk zelf al te zeer werd aangetast. Het is waarschijnlijk aan deze realisatie te danken dat Molière werd gevraagd de openingslezing te geven op het Internationaal Stedebouwcongres dat van 2 tot 9 juli 1924 in Amsterdam werd gehouden. De titel van zijn betoog is op zichzelf al veelzeggend. In 'La cité moderne' beweert Molière dat het leven zich beweegt tussen twee polen, een positieve en een negatieve of, beter, idealisme en economie. De stad moet de zetel van cultuur zijn, maar in deze visie is de moderne stad en vooral de meest recente uitbreiding daarvan juist een ontkenning van het stadsbegrip.

In zijn lezing stelde Molière dat het modernisme ten

einde was; het zou geen belofte meer inhouden en was te veel afhankelijk van invloeden van buitenaf. 'Belofte' was een favoriet woord van Molière en een kernbegrip in de rede die hij in 1924 in Delft hield bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Technische Hogeschool. Die oratie heeft als titel 'De moderne bouwkunst en hare beloften' en belijdt het geloof in de liefde voor schoonheid. Deze schoonheid was door de moderne economie – Molière sprak van bedrijfsimperialisme – verdwenen. Nog in 1949 werd de bloemlezing van teksten van Molière, *Woorden en werken*, gepresenteerd als een 'belofte'. Het is niet het enige woord dat een grote rol speelde in het leven van Molière. Zijn leven lang zou hij blijven worstelen met het begrip 'modern', dat bij hem dubbelzinnig bleef. Hij zag zichzelf als een architect die nieuwe wegen zocht en dus modern was, maar hij wilde ook de 'geestelijke waarden' van de bouwkunst handhaven en keek daarbij eveneens naar het verleden. Nog in 1950 ventileerde hij dat er sprake was van een strijd, maar dat er een verschuiving was opgetreden: 'De strijd ging eertijds tussen mens en dier. Nu tussen persoon en zaak. Dat is tegen, of liever vóór het werk van eigen handen', zo schreef hij in het *Katholiek Bouwblad*, het tijdschrift waarin hij meerdere van zijn wijsgerige verhandelingen publiceerde.

Bruins heeft wel weet van de inaugurele rede (dat blijkt uit de bibliografie), maar op de betekenis gaat ze niet in. De lezing in Amsterdam blijft geheel onvermeld. Daardoor laat ze al een gedeelte van de grondslag voor een boek over Molière weg. Beide teksten zijn immers fundamenteel voor de beginselen die Molière in die tijd aanhing en vormen een basis voor zijn den-

ken gedurende dat cruciale derde decennium van de twintigste eeuw.

Als uitgangspunt van haar studie heeft Bruins de volgende vraagstelling geformuleerd: 'op welke manieren heeft Granpré Molière vormgegeven aan zijn professionele leven als student, hoogleraar, stedenbouwkundige, architect, bestuurder en publicist binnen de context van zijn eigen tijd en wat is zijn betekenis voor ons culturele erfgoed?' Elke rol levert een apart hoofdstuk op, maar zou in feite het uitgangspunt van een afzonderlijk proefschrift kunnen zijn. Molière is een uitermate complexe figuur en hem te reduceren tot deze kanten van zijn bestaan doet tekort aan zijn persoonlijkheid.

Bruins richt zich vooral op de beginperiode en maakt spaarzaam gebruik van kopieën van de dagboeken van Molière in Het Nieuwe Instituut en de originelen die ze bij Dom Van der Laan kon inzien. De rijkdom aan commentaar en observaties in die dagboeken blijft grotendeels onbenut. We krijgen het beeld van iemand die zoekende was en in zijn eigen leven sturing en bewustwording wenste. Met medestudenten – onder wie Thomas Karsten en Dirk Slothouwer – besprak hij de mogelijkheden van een toekomstige architectuur en de principes waarop die gebaseerd moest zijn. Bruins wijst op de invloed van de Groningse professor Gerard Heymans op de jonge Molière, maar ook op de wijze waarop deze later afstand nam van Heymans' denkbeeld dat alleen het psychische reëel was en het materiële slechts een verschijningsvorm daarvan: 'Ik ben er, weliswaar na lang aarzelen, nu sterk van overtuigd, dat de achtergrond voor ons leven op deze wereld in een iets ontwikkelde maatschappij alleen de wereld zelf kan zijn, nu niet meer weerspiegeld in de ijle lucht, maar onmiddelijk met een nuchter oog gezien.' Op Oswald Spengler, die in de jaren twintig het denken van Molière zou kleuren, gaat Bruins niet in. Molières reactie op Heymans, die overigens eerder ook een enorme invloed had uitgeoefend op het denken van Berlage, was nuchterheid. Zijn sterke geloof in schoonheid blijkt een deuk te hebben opgelopen. Maar juist door die redengevende nuchterheid meent hij de wereld in het groot te kunnen bezien en openen zich perspectieven 'van vreugde, schoonheid en geluk'. Na tijdens zijn studiejaren belangstelling te hebben opgevat voor de architectuur van een Jugendstil-architect als Joseph Olbrich en zijn navolgers, lijkt Molière te veranderen in een aanhanger van de zakelijkheid, de architecten rondom de Duitse Werkbund die van de 'zaak' zelf uitgingen. De Werkbund werd echter getekend door een wirwar van denkbeelden, die op hun eigen waarden moeten worden beoordeeld. Voor Bruins is dat echter geen bezwaar. De invloed van Hermann Muthesius en Heinrich Tessenow wordt rijkelijk, en in het laatste geval overdreven, benadrukt, terwijl die van Paul Schmitthenner of Theodor Fischer

nauwelijks wordt belicht. Elk had op eigen wijze invloed op de architectuur en stedenbouw van Molière. Met zijn tuinstad Staaken in Berlijn had Schmitthenner al in 1914 een imponerend voorbeeld neergezet, waarvoor ook Molière niet ongevoelig bleek, en in het tweede woonhuis van de Rotterdamse bankier K.P. van der Mandele uit 1929 valt onmiskenbaar invloed van Schmitthenners woonhuisarchitectuur aan te wijzen. Schmitthenner was de leider van de Stuttgarter Schule, die zich keerde tegen de architectuur van het Nieuwe Bouwen. In zijn publicaties in *Die Volkswohnung* en *Wasmuths Monatshefte für Baukunst* had Schmitthenner de architectonische uitgangspunten van Molière beter verwoord dan de Nederlandse architect zelf zou doen. Beiden zochten naar de 'zachte' wetten van de bouwkunst. Vooral in de beginjaren van zijn studententijd stond Molière open voor bijna alle richtingen. Zijn dagboeken zijn daarbij bijzondere bronnen. Hij zocht naar duidelijkheid, maar vond die nog niet. In Bruins' proefschrift wordt dit veel in algemeenheden verwoord. Meer precisie, detail en inzicht was zeker nodig geweest. Wat is de 'genius loci' waarvoor Molière zo'n goed oog had en hoe kwam die tot uiting? Is Fritz Schumacher te omschrijven als een representant van het traditionele bouwen? Getuigt de titel van het tijdschrift *Wendingen* ervan dat het aan verandering was opgedragen? Tafuri beschouwde zichzelf als architectuurhistoricus en niet als architectuurtheoreticus. In tegenstelling tot wat Mačel en Van Bergeijk in 1999 beweerden, is het artikel dat met S. is ondertekend waarschijnlijk niet van Mart Stam maar van Alphons Siebers. Deze laatste stond dichter bij Molière en was minder radicaal dan Stam.

De aanvankelijke nuchterheid van Molière staat in schril contrast met de wijze waarop hij later naar de wereld keek, vooral na zijn bekering tot het rooms-katholieke geloof in 1927. Waren zijn teksten van voor die tijd al moeilijk te volgen, na 1927 nam de onbegrijpelijkheid alleen maar toe. Molière werd vooral gewaardeerd door rooms-katholieke vakgenoten om zijn diepzinnig wijsgerige betogen waarin hij het thomistisch gedachtegoed had verwerkt. Maar niemand kon ze echt doorgronden. Zijn charismatische uitstraling, waarvoor veel studenten ontvankelijk waren, verhoogde zijn invloed. Zo was hij een belangrijke spil in de Bouwkundige Studiekring (B.S.K.), die in Delft vanaf 1930 enkele jaarboeken uitgaf waaraan ook Molière meewerkte. Hij schreef enkele kenmerkende bijdragen, zoals in 1932 over de Nieuwe Zakelijkheid, waarin hij stelde dat 'de moderne architectuur [...] in alle opzichten antichristelijk [was] geworden'. In 1934 was het jaarboek aan 'De Stad' gewijd – J.F. Berghoef hield een warm pleidooi voor het dorp als bakermat van cultuur. In Granpré Molières opvatting waren Jeruzalem en Babel tegenpolen: 'De stad die we kennen is Babel, en de stad die we willen zoeken, is Jerusalem.' Molière

leek niet de stad op zichzelf te verfoeien, maar wenste een toekomst die niet alleen door materialiteit en techniek zou worden bepaald, maar ook geestelijke kwaliteit zou hebben.

Bruins lijkt deze teksten niet te kennen, terwijl daar de kiem werd gelegd voor de latere Delftse School – een term die voor verwarring heeft gezorgd. Jan de Heer wijdde in 1981 nog een lang artikel aan het onderwerp, maar Bruins laat ook dit onbesproken. Misschien omdat De Heer zijn aandacht op de naoorlogse periode richt, en Bruins zoals gezegd voornamelijk op het vroege werk. Het resultaat is dat we er niet achter komen hoe Molière zijn studenten en medestanders kon inspireren en hoe hij tot nestor van een belangrijke stroming kon worden verheven. Molière zweefde boven de zaken. Zoals architect Nicolaas Molenaar het noemde: ‘Hij heeft een apostolische geest. Hij wil getuigen en zich zelve daarbij offeren.’ Niet allen zullen dat zo hebben ervaren en vooral diegenen die een andere mening hadden, zagen in hem een aanhanger van een verleden tijd. Niet dat Molière geen moderne geest was, maar hij wist zijn denkbeelden toch nooit pregnant en met redelijke argumenten neer te zetten. Zijn persoonlijkheid sprak kennelijk aan, wat met name gold voor degenen die ver van huis waren en zochten naar een bezielende kracht. Meerdere van de studenten in de kring rond Molière kwamen uit Nederlands-Indië.

Het fragmenteren van het doen en laten van Molière kan helpen hem te begrijpen, maar uiteindelijk moeten die fragmenten toch weer worden samengevoegd tot één beeld. Ik betwijfel of dat hier is gelukt. Zelf zou ik niet voor zo’n indeling hebben gekozen, omdat deze de wisselwerking tussen de verschillende aandachtsgebieden lijkt te ontkennen. Bovendien, is Molière wel zo’n erflater? Is er wel zo’n verschil tussen de leraar, de architect, de stedenbouwer en de schrijver? Welke contemporaine architect zag zijn werk niet als ‘culturele opgave’? En heeft Molières werk wel een ontroerende kracht? Het blijft mij onduidelijk. En waarom wordt aan het latere werk nauwelijks aandacht besteed? De

kerk van Onze Lieve Vrouwe van Altijddurende Bijstand in Breda wordt wel afgebeeld, maar er wordt geen woord aan vuil gemaakt. Ook over het gemeentehuis van Oosterbeek, dat meer een huis van ambtenaren dan een zetel van het gezag moest zijn, wordt niet gerept. Dertig jaar onderzoek door Bruins heeft een verbrokken en onevenwichtig beeld opgeleverd. Dat wordt versterkt door een gemis aan analytische scherpte. Moet dat alleen de auteur worden aangerekend? Bij een proefschrift hebben ook de begeleiders een verantwoordelijkheid. Zij moeten hun expertise laten gelden, de wetenschappelijke methode toetsen en wijzen op hiaten en slordigheden. In de literatuurlijst ontbreken cruciale studies, zoals die van Victor Freijser over de Papaverhof van Jan Wils in Den Haag, waarin Molières ontwerp voor Daal en Berg uitgebreid ter sprake komt, terwijl veel andere boeken zonder enige reden wel zijn opgenomen. Pas in het laatste hoofdstuk ‘Epiloog: erflater en cultureel erfgoed’ wordt besproken hoe Molière er in de literatuur van af is gekomen. Veel verduidelijkt dat niet. De meeste auteurs hebben geen benul van zijn werk en kunnen maar moeizaam een toegang vinden tot zijn gedachtegoed. Bruins stelt aan het einde van haar studie dat er ‘een nieuw, verrassend beeld’ van deze man is ontstaan. ‘Achter de scherpe analyses van de eigentijdse stedelijke cultuur staat een goed geïnformeerde en enthousiaste zoste-eeuwer’. Uiteindelijk is dit slechts een magere aanzet; het blijft wachten op een studie die het belang van Molière als ontwerper, auteur en docent goed doet uitkomen. Dat hoeft geen boek van vijfhonderd bladzijden te zijn, maar moet op adequate en proportionele wijze recht doen aan het gewicht van de persoon. Betere afbeeldingen kunnen daartoe ook bijdragen. Nu zijn er veel foto’s die niets documenteren en niets aanduiden. Een uitgebreide bibliografie van Molière is opgenomen, maar een werkenlijst ontbreekt. Dat doet afbreuk aan de toch al beperkte waarde van deze studie.

HERMAN VAN BERGEIJK